

Matkó László

ÉL MÓLÉ RAHAMIM...

BALTAZÁR DEZSŐ REFORMÁTUS PÜSPÖK (1871–1936)

T órával a kézben, Jahrzeiton kívül emlékezem Debrecen református püspökére, a zsidóság hű és igaz barátjára. Gondolatban sírjára helyezem az emlékezet köveit. Az *Egyenlőség* félszázados jubileumán köszöntő szavakban emlékezik Baltazár püspök a zsidósághoz való kapcsolatára:

Abban az időben, amikor én az *Egyenlőség*-be írni kezdtem, már hanyatlóban volt a magyar liberalizmus csillaga, és lefelé való ívelését gyors tempóban meg is tette két évtized alatt a mélypontig, ahol most van a gazdasági leromlás társaságában; mert hiszen a liberalizmus uralma gazdasági virágzást, elnyomása gazdasági romlást jelent.

Az *Egyenlőség* a magyar liberalizmus kisütött napú reggelén született. A hajnal nyitogatója s a napnak delelő felé emelője a nagy Tisza Kálmán volt. Gazdaságban, kultúrában, politikában, nemzeti jelentőségében valóságos dinamikus hajtóerők vitték felfelé az országot. Az *Egyenlőség* is ehhez a dinamikus erőhöz tartozott mint hajtószárnya a káprázatos emelkedésnek. A Tisza Kálmán által inaugurált liberalizmust a tiszaezlári perrel akarta diszkreditálni az ugrásra mindig készen álló reakció. A felekezeti gyűlölködés felfelé törő chimerája elé két-élű pallos lángjával állott az *Egyenlőség*, amelynek létrejöttéhez az eszlári per szolgáltatta a közvetlen okot.

Az áldott emlékezetű Szabolcsi Miksa finom, érzékeny lelkét vérig sebezte a méltatlan vád, amely ellen évtizedeken át csakugyan vérebe mártott tollal védelmezte a magyar zsidóság igazait. Hogy a magyar liberalizmus kivirágozhatott, s elővarázsolhatta a kilencvenes években Magyarország aranykorát, abban az *Egyenlőség*-nek mint a magyar zsidóság irodalmi fegyverének, izzó nemzeti és magas kulturális hatásával, nagy része van.

Mikor én kezdtem írogatni az *Egyenlőség*-be, már akkor a liberalizmus is és vele a gazdasági helyzet is hanyatlóban volt. A hanyatlás lélektani része az antiszemitizmusban szokta elvégezni a maga romboló hatását. Az antiszemitizmus mint országos kártétel elleni védekezés vitte olykor-olykor az én tolamat az *Egyenlőség* lapjaira, ahol a magamnak legtehetségesebb munkát akkor végeztem, amikor Ágoston Péter *Zsidók útja* című tudománytalan és elfogult munkáját később maga a szerző által is tévedésnek elismert értékére sikerült leszállítanom 1917-ben

Az *Egyenlőség*-gel való összekötöttesemet a nagynevű első szerkesztővel: Szabolcsi Miksával való szeretetteljes lelki közösség teremtette meg, és fenntartotta az a nagyrabecsülés és szeretet, amellyel méltó fia és szerkesztőutóda: dr. Szabolcsi Lajos iránt viseltetem.

A nemes múlt után nemes jövődöt kívánok az *Egyenlőség*-nek.

Baltazár Dezsőt 1936. augusztus 29-én temették,

temetésén személyesen megjelent Stern Samu udvari tanácsos, az Országos Izraelita Iroda vezetője és dr. Schlesinger Sámuel főrabbi, a debreceni izraelita hitközség küldöttségével.

Stern Samuval a fehérterror idején ismerkedett meg, az ismeretség komoly barátsággá alakult. A püspök budapesti tartózkodásai alatt soha nem mulasztotta el, hogy legalább egy estét Stern Samunál töltsön. A baráti társaság tagjai közé tartozott Strausz István, Bárczy István polgármester, Boér Elek, a református egyház főgondnoka, Haypál Benő budai református lelkész, Rassay Károly országgyűlési képviselő. Ezekkel a vacsorákkal több antiszemita lap próbálta a püspököt kompromittálni. A püspök ragaszkodott a barátság töretlen folytatásához a csúfolódások ellenére is, sőt meghívta barátját Debrecenbe, és fogadást adott tiszteletére – az antiszemita lapok újabb „szenzációk”-kal szolgáltak.

Az Erzsébetvárosi Demokrata Kör Baltazár Dezső, Stern Samu és mások tiszteletére vacsorát adott. A vacsora 8 órakor kezdődött, de a püspök elkésett. Ez volt a szerencse, mert terroristák merényletet terveztek Stern Samu és Baltazár barátai ellen. A fűtőtestekben bombákat helyeztek el, és este fél 9-re időzítették őket. Sok ember megsebesült, néhányan meg is haltak. A püspöknek semmi baja nem esett – debreceni ismerőssel találkozott az utcán.

A következő napon Stern Samuénál volt hivatalos a püspök vacsorára. Minden figyelmeztetés ellenére sem volt hajlandó lemondani a meghívást. Az erzsébetvárosi bombamerénylet 1923-ban történt. Stern Samu emlékirataiban megemlékezik a merényletről: „Baltazár bátorsága és a zsidók mellett való kiállása egészen rendkívüli volt. Liberális felfogása és emberszeretete nem tűrte a kegyetlenségeket, és ennek a véleményének nemcsak a nyilvánosság előtt, hanem a kormányzóságtól kezdve a minisztériumokig mindenütt kifejezést adott.”

Idősebb debreceniek a mai napig emlegetik, hogy amikor a szegedi izraelita hitközséget a terror szorongatta, Baltazár Dezső Szegedre utazott, istentiszteletet tartott a zsidóknak, és vigasztalta az árván maradtakat. A püspök rabbikat megszegyenítő héber nyelvi ismeretekkel rendelkezett. Vészi József a *Pester Lloyd*-ban megjelentette híres cikkét a zsidóság védelmében, de mindez hatás-

PILLANATFELVÉTEL BALTAZÁR DEZSŐ PÜSPÖK ELŐADÁSÁRÓL A PRO PALESZTINA SZÖVETSÉGBEN. A PÓDIUMON A PRO PALESZTINA ELNÖKSÉGE, MÖGÖTTE AZ IFJÚSÁG ÉNEKKARA A BETÁR-ZÁSZLÓKKAL

talán maradt. A zsidóüldözés megindult. Vészi József szintén Baltazár barátai közé tartozott.

A *Hajdúföld* 1920. december 23-án azt írja, hogy nyílt fronton támadnak a keresztény kurzus ellen a szabadkőművesek, a jobbszárny a zsidóság, a balszárny Baltazár hívei. A *Debreceni Újság* (1921. jan. 1.) a már erősen elzsidósodott kálvinista Rómáról cikkezett. Debrecen református többsége nem fogadta el az antiszemitizmust, Baltazár széles társadalmi bázist tudott a háta mögött a református cívisek körében. A jobboldali, többségükben katolikus körök továbbra is provokációkkal próbálkoztak. 1921. január 21-én megszentségtelenítették a Nagytemplomot. Betörték, és a püspök székét, zsoltároskönyvét, a szószéket, a Mózes-széket, az úrasztalát emberi ürülékkel mocskolták be. „Üsd a reformátust!” jelszókat festettek a templom falára, valamint a toronyban táblán is kiakasztották. A *Hajdúföld* 1921. június 4-én írja: „Szégyenletes állapot, hogy a kálvinista Róma fajmagyar népet egy alig 100-200 tagú szabadkőműves társaság vezeti és terrorizálja.” A *Debreceni Újság* a Baltazár körül kialakult mozgalmat mint a „tiszántúli bolsevizmust” emlegette. Ezt a kort megelőzően, majd Baltazár korában is a város református többségű vezetősége szabadkőművesekből állott. A püspökök Révész Bálint kivételével szabadkőművesek voltak, így Baltazár Dezső is. Sorolhatnám szinte kivétel nélkül a debreceni lelkészeket, egyetemi tanárokat, vidéki lelkészeket is. Természetesen nem az ateista irányt, hanem az Istent és embert szerető irányzatot képviselték a szabadkő-

művességen belül. Lelkészeink szép példáját szolgáltatták az egyházpolitikai küzdelmek idején is a zsidóság iránt érzett testvériségnek. Pap Gábor dunántúli püspököt említeném, aki a képviselőházban javasolta a zsidó vallás egyenjogúsítását. 1882-ben tiltakozott az oroszországi zsidóüldözés, a tiszaezlári vérvád ellen. 1923-ra elhatalmasodtak a zsidópártolás miatt a reformátusságot ért vádak. A Baltazár hívei közé tartozó Révész Imre 1920. július 22-én a zsidókérdés felvetése ellen tiltakozik, majd a hamis vallásos irredentizmust lepellezi le.

1921 elején Baltazár püspök kapcsolatba lépett az ország liberális vezetőivel, a szociáldemokrata párttal is. A Munkások Szövetsége megalakításában is közreműködött. Mindvégig kiállt a szövetség programja mellett, amely a zsidóság üldözésének megszüntetését, a közszabadságok helyreállítását, a munkásmozgalom szabad tevékenységét követelte.

A *Hajdúföld* 1921. május 3-i számában felszólítja a református hívőket, hogy forduljanak szembe püspökükkel. Püspökünket „kaftános zsidó”-nak, „Baltarezescu”-nak is csúfolták. A budapestiek Komlóssy Imre és Mitrovics Gyula vezetésével Baltazár Dezsőt elítélő határozatot akartak hozni, ehhez aláírásokat is gyűjtöttek. A Pesten tartózkodó gazdaggyűlés református debreceni tagsága Baltazár melletti tüntetést szervezett a teremben.

Minden csúfolódás ellenére 1921-ben nem lehetett húsvét első napján beférni a Nagytemplomba,

mert az ő prédikációját kívánta a hívők serege hallgatni.

Baltazár Dezső egyik kedves szokása volt, hogy titkárával együtt megjelent a debreceni cívis családok esküvőjén. Így történt ez a híres cívis Balogh család egyik tagjának esküvőjén is, ahol a katolikus meghatározottságú keresztény kurzus egyik tagja rázendített egy antiszemita nótára. A püspök leintette a prímást, és ezekkel a szavakkal távozott a lakodalomból: „Menjünk innen, mert itt minket szidnak!” A cívisek egy pillanatra megdöbbenek, hogy püspökük zsidónak vallja magát, de megértették a példamutató cselekedet értelmét.

Ady Endre is őszinte tisztelője volt a püspök egyéniségének. Márpedig Ady Endre nem becsült nagyra olyan embert, akinek géniusza felől nem volt jó véleménnyel. Amikor a hivatalos irodalom ítélőszék elé állítja Ady költészetét, a református egyház védelmébe veszi Ady művészetét. Baltazár és Makkai püspök elnöke volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. Baltazár 1915-től 1924-ig, Makkai Sándor 1938-tól. 1927-ben Makkai Sándor *Magyar fa sorsa* című munkájával megvédi a vádlott Ady költészetét, akinek versei így nyernek zöld utat a református iskolákban.

Amikor Oláh Gábor debreceni író és költő bűnvádi eljárás alá akarták vonni a *Parasztok kórusa* miatt, akkor Baltazár, aki már hallotta ezt a verset,

védelmébe veszi a költőt, és 1932-ben megszünteti az eljárást.

Ecsedi István híres néprajztudóst is segítette a püspök. Gyűjtőútjára a megyék református lelkészeihez szóló nyílt ajánló levéllel látta el, melyben felhatalmazta Ecsedi Istvánt a parókiák egyházi gyűjteményeinek és levéltárainak megtekintésére. A lelkészek, tanítók vendégül látták, így olyan információkhoz, illetve eszközökhöz is hozzájutott, amelyek a néprajzkutatásban addig ismeretlenek voltak. Ecsedi István naplójában megemlékezik Baltazárról: „1920. szept. 26. A kálvinisták templomegyesülete alakul meg a Nagytemplomban. Baltazár hatalmas beszéde. A polgárok inkább itt voltak. Új reformáció. A debreceni katolikus képviselők beszámolót tartanak. Polgár kevés van.” Baltazár a katolikusok között is az igaz értéket hordozókat kereste. A katolikus fajvédő keresztény kurzussal szemben szövetségre lépett Giesswein pápai prelátussal.

Mint minden igazságkereső embert, Baltazárt is sokat vádolták, még halála után is koholt vádakkal illeték. Debrecen várossá nyilvánításának 300. évfordulóján is valótlan adatokat soroltak fel a *Napló* hasábjain Baltazár Dezsőről. Ennek hatására változtatták meg a Baltazár utca nevét. „Baltazárt azok szeretik és tisztelik, akik igazán ismerik.”

BALTAZÁR DEZSŐ TITKOS VÉGRENDELETE

Ellenségei azt várták, hogy végrendeletéből fényesen fényesebben kiderül majd, hogy Baltazár Dezső zsidó származású, és az is, hogy szabadkőműves. Sok református emberre mondták már a háta mögött anatómiai felépítettsége, karakteres orra miatt: Ugye ez is zsidó? – Templomaink három Dávid-csillagból összetevődő buzogány díszíti, sziluettje a Nap fényében Dávid-csillag. Templomaink kereszt, szobor, festmény nem ékesíti. Ez a puritánság sokak számára irritáló volt. Az újsághírek emberei szeretik a rejtélyes dolgokat, a nagy és leleplezett titkokat. Baltazár Dezső „spielt nicht den Juden” (nem játssza a zsidót). Ő ízig-vérig testében és lelkében református volt. A manipulált emberek nem tudták felfogni mélységes emberszeretetét, amely Isten igaz szeretetéből táplálkozhatott csak. Ad absurdum, ha a románon segített, akkor Baltazárnak ezen logika szerint románnak kellett lennie. A szabadkőművesség pedig nem károsította biblikus kálvinizmusát, mint ahogy a többi lelkész is szinte kivétel nélkül szabadkőműves volt.

Halála után a sajtó és a *Debreceni Képes Kalendárium* alapján a következőket tudhatjuk meg végrendeletéről:

„A debreceni egyház és a tiszántúli kerület vezetői Makláró Károly egyházkerületi jegyző(fő),

püspökhelyettes elnöklése mellett a püspöki hivatalban értekezletre gyűltek össze s a temetés rendezése felől tanácskoztak. Kutatták, nem tett-é a meghalt püspök temetésére vonatkozólag írott rendelkezést. Ilyet azonban nem találtak. Megjelent az értekezleten Vargha Zsigmond egyetemi tanár, a kollégium híres nagykönyvtárának igazgatója, s magával hozta egy nagy alakú pecsétes levelet és bejelentette, hogy ezt a püspök 1934. március 13-án, tehát betegsége kezdetén helyezte el a kollégiumi nagykönyvtárban megőrzés végett.

A levél borítékján a püspök írásával ez áll: Halálom esetén bontandó fel.

A család férfi tagjai és Makláró Károly püspökhelyettes visszavonultak, és felbontották a levelet, amely két sűrűn írott papírt tartalmazott. Később visszatértek az értekezletre, és közölték, hogy az irat tartamát nem tartják nyilvánosságra hozhatóknak, legalábbis egyelőre, mert bizalmas természetű. Annyit sikerült megtudni, hogy történelmi vonatkozása is van az iratnak, de ez idő szerint nem tartják az időt alkalmasnak arra, hogy azt nyilvánosságra hozzák. Az értekezlet úgy határozott, hogy a borítékot újra lepecsételik, és azt a kollégium nagykönyvtárában helyezik el megőrzés végett.”

A bizalmas természetű tartalom a Horthy kor-

mányzót követő utódlás kérdése volt, amit a kormányzó életében természetesen nem lehetett nyilvánosságra hozni. A nagykönyvtárban lévő végrendeletet dr. Gáborjáni Szabó Botond gyűjteményi főigazgató és Fekete Csaba tudományos főmunkatárs jelenlétében megnézhettem, illetve a fénymásolatot a kézírásos végrendeletéről megkaptam. Testvéri segítségüket őszinte szeretettel megköszönöm. A következőkben betű szerint közlöm a végrendeletet.

Baltazár Dezső végrendelete:

AZ UTÓKORNAK EMLÉKEZETÜL

1934. február 21-én voltam szerencsés újabb kihallgatáson lenni Horthy Miklós kormányzó úrnál Budán, egyházi és politikai ügyekben.

Kormányzó úr először is az egészségi állapotom után érdeklődött. Én említettem neki, hogy újra és újra forgalomba hoznak híreket a kormányzó úr betegsége felől. Kijelentette, hogy semmi baja nincs.

„Gondolhatod – mondja –, hogy olyan forrásból erednek ezek a hírek, ahol szeretnék, ha így lenne.”

Tovább folytatta, hogy egészsége birtokában is sokat gondolkozik az esetleg bekövetkező elmúlása felől. Mi lenne szegény hazánkkal? Ki jönne őtána?

A Habsburgok restaurálásának kérdését teljesen ki-

zártnak tartja. Köztársaságot nem szeretne, mert akkor megvan a lehetősége, hogy nemzeti érzés nélküli agitátorok kerekedhetnének felül. A magyar történelem és közjog megadja a kivezető utat a kormányzóságban.

Az ő utóda csak olyan ember lehet, aki véreben is, lelkében is magyar, aki gondolkodás nélkül áldozná fel az életét – ha szükség kívánná – hazájáért, aki önzetlen, becsületes, és aki tiszta életű a családjában is.

Politikai végrendeletet szándékozik tenni, s ebben három alkalmas embert megnevezni s kérné az országot, hogy utódjául kormányzót ezek közül válasszanak.

Erre én megjegyeztem, hogy a politikai végrendeleteket nem okvetlen szokták tiszteletben tartani. Amint a halállal megszűnik a végrendelező hatalma, a végakarát gyenge alapra kerül. Ha kormányzó úr súlyt helyez az utódjá kilétére, ezt a kérdést még életében, még hatalma tartásának idején kell elintéznie, különben halála órájában fenekestül felfordul minden, s végrendeletesi végakarátának semmi súlya sem lesz.

Érveim meggyőzték.

Debrecen, 1934. febr. 22.

BALTAZÁR DEZSŐ
A kézírást átírta Matkó László
Kézirat hitelelül

BURAI ISTVÁN RAJZA